

УДК 1:37(477)

*Надія Ашиток, доктор філософських наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ГУМАНІЗМ І ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розглядається проблема гуманізму в освіті, яка є досить актуальною, адже зумовлена як соціальним попитом, так й необхідністю постійно стимулювати мислення інваліда, сприяти до вироблення у нього власної життєвої позиції, мати всі необхідні здатності для саморозвитку.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація, освітня парадигма, педагогічні погляди.

Лит. 17.

Актуальність проблеми. Трансформація всіх сфер життя в Україні зумовила необхідність невідкладних заходів щодо прискорення радикальних змін в умовах економічної, політичної і соціальної криз, вивести з яких можуть лише спеціально підготовлені люди. Удосконалення фахового навчання цих людей потребує змін в освітній парадигмі на засадах гуманізму. Ці зміни можна розглядати у педагогічному контексті. Крім того, при становленні гуманістичної парадигми не можна ігнорувати й глобальну ситуацію, яка потребує зміни світогляду внаслідок актуалізації формування нових відношень між людиною та соціальним і природним середовищами не лише в окремій країні, а й на планеті.

Глобалізаційна потреба в трансформації освіти зумовлюється тим, що потенціал стихійної утилітарно-прагматичної саморегульованої моделі розвитку людства, яке у наш час поступово вичерпується, а на зміну їй повинна прийти модель керованої соціоприродної еволюції (ноосфери, за В. Вернадським) [4], що передбачає в ім'я збереження життя на Землі об'єднання зусиль усіх людей, у тому числі й здатних до конструктивної взаємодії осіб з обмеженими можливостями. Такий варіант розвитку цивілізації та її взаємин зі світом потребує продуманості і обережності, що спонукає людство до пошуку нових шляхів взаємодії людини зі світом, природним і соціальним, підготовку до якої покликана здійснювати система освіти всіх рівнів.

З педагогічної точки зору, назріла необхідність якісних змін у сучасній освіті внаслідок нагромадження знань з теорії педагогіки і досвіду педагогів-практиків. Досягнення сучасної педагогічної науки, зокрема, свідчать на користь того, що удосконалення лінійного характеру не розв'язують проблем, кризу неможливо подолати шляхом лінійних змін (які часто зводяться до організаційних, поверхових) у межах попередньої

якості, вона долається лише на новому якісному рівні і обов'язково на гуманістичних засадах.

Складнощі у трансформації змісту освіти частково пов'язані з історією її становлення. В кінці XVII і на початку XIX століть набула популярності концепція формальної освіти, за якою джерелом знань є розум людини. Провідне завдання освіти прибічники цієї концепції вбачали у розвитку розуму, а тому вважали доцільним викладання тих предметів, які здатні виконувати функцію "гімнастики розуму". У XIX столітті в зв'язку з індустріальним розвитком перевага надавалась концепції матеріальної освіти, яка сприяла розвитку "реальної" освіти. У змісті освіти почали переважати предмети, спрямовані на формування практичних умінь. Найбільш суттєві зміни в освітньому процесі того часу відбувались під впливом прагматизму, зокрема, педагогічної концепції Джона Дьюї, і знаходили своє відображення у формі проєктів, заснованих на еkleктичному підході до навчання. Звісно, всі ці теорії виявляли крайнощі і неоднозначно впливали на реалізацію важливої освітньої функції – забезпечувати всебічний розвиток кожної особистості. Саме ця гуманістична мета і повинна визначати зміст сучасної освіти, про що йдеться, зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті. У цьому документі зазначається: освіта покликана створювати умови для розвитку і самореалізації кожної особистості, розвивати цінності громадянського суспільства [8, 53 – 61], а отже сприяти підготовці кожного громадянина незалежно від можливих функціональних обмежень до самоактуалізації і самоствердження у суспільстві протягом усього життя.

Аналіз останніх публікацій. Гуманізація освіти була предметом вивчення багатьох дослідників – у контексті цивілізаційних викликів (Н.В. Скотна) [12], на основі осмислення освітніх процесів за кордоном (Л. Зязюн, І. Радіонова) [14,

ГУМАНІЗМ І ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

256 – 315], при аналізі методологічних орієнтирів розвитку освіти (В. Андрущенко, М. Кулгасва, В. Лутай, В. Мудрак) [14, 81 – 167], в обґрунтуваннях трансформації освіти в Україні (В. Лутай, В. Панченко, В. Ярошовець [14, 7 – 80], Т. Буяльська [3, 4 – 5]), при вивченні сучасних світоглядних та гносеологічних проблем генези вищої освіти України (Л. Горбунова, А. Корецька, І. Надольний) [14, 168 – 255], у поєднанні з аналізом гуманітаризації освіти (В. Астахова) [1, 30 – 32] та ін. Хоча праця, присвячених вивченню гуманістичної освітньої парадигми в Україні і світі, чимало, осмислення цих проблем у контексті досліджень про її упровадження у закладах спеціальної освіти ще не було предметом вивчення, а тому метою статті є аналіз проблем цього різновиду освіти.

Метою статті є з'ясування особливостей упровадження гуманістичної парадигми у заклади спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ідея гуманізації освіти шляхом зміни її парадигми є настільки позитивною, що ні в кого не виникає жодних заперечень щодо необхідності її втілення у практику [15]. На наш погляд, справжня гуманізація виховного процесу не може відбуватися без гуманізації всього суспільства загалом і поширення на заклади різних рівнів акредитації і спеціалізації. Гуманізм сьогодні вважається найбільш передовою ідеологією, ознакою цивілізованості того чи іншого народу. Про потребу гуманізації людських стосунків пишуть багато, проте загальноновизнаного визначення поняття “гуманізм” не існує, а тому ми передусім з'ясуємо його зміст.

Зазвичай під гуманізмом (від лат. *humanitas* “людяність”, *homo* “людина”) розуміють прагнення до людяності, створення умов для максимального розвитку здібностей людської особистості, а також умов, необхідних для гідного життя людини. Принципи гуманізму формулюються в трьох основних категоріях: 1) утвердження загальнолюдських цінностей; 2) забезпечення прав людини; 3) максимальне втілення у життя ідеалу всебічно розвинутої, гармонійної особистості [10]. Гуманізмом називають також світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як вищої цінності. Прибічники цього світогляду сформували однойменну філософську течію, що сформувалася в епоху Відродження. У кінці XIII – на початку XIV ст. в Західній Європі гуманістичні погляди зумовили зміни у всіх сферах життя людини – не лише в філософії, а й літературі, художній творчості, науці, релігії, соціально-політичній практиці. Нове світорозуміння

полягало насамперед у тому, що мислителі Епохи Відродження зовсім інакше, ніж християнські теологи, ставилися до проблеми людини. У традиційному християнському розумінні людина – це гріховна істота, яка повинна земним життям довести своє право на вічне життя. Всі помисли, з позиції цього розуміння, людина має присвятити лише одному – любові до Бога, бо саме Бог з теологічної точки зору є центром і метою мислення і дій кожної людини. З кінця XIII – початку XIV ст. сутність людської особистості починає розумітися інакше. На зміну християнському теоцентризму приходять антропоцентризм Ренесансу, за яким людина, її проблеми стають центром і метою пізнання, мислення в цілому. Про це Данте Аліґ'єрі (1265 – 1321) у своїй знаменитій “Комедії”, названій пізніше “Божественною”, писав: з усіх проявів Божественної мудрості людина – найбільше чудо. Надалі ставлення до людини, як до найбільшої цінності, навіть як до центру Всесвіту взагалі, зберігається і стає визначальним [10].

Термін “гуманізм” у науковій літературі вживається з різними значеннями. У дослідженні Ю. Чорного “Сучасний гуманізм”, у якому використовується класифікація гуманістичних поглядів американського дослідника Уоррена Аллена Сміта (Warren Allen Smith, 1949 р.), наводяться деякі з них: гуманізм – поняття, що означає інтерес до людини або вивчення гуманітарних дисциплін (*study of the humanities*); древній гуманізм – поняття, що відноситься до систем поглядів Аристотеля, Демокрита, Епікура, Лукреція, Перикла, Протагора, Сократа; класичний гуманізм – гуманізм епохи Відродження; древній гуманістичні ідеї, що отримали розвиток в епоху Ренесансу у працях таких мислителів, як Бекон, Боккаччо, Еразм Роттердамський, Монтень, Томас Мор, Петрарка; теїстичний гуманізм – поняття, яке включає погляди як християнських екзистенціалістів, так і сучасних теологів, що наполягають на необхідності людини діяти згідно з волею Бога; атеїстичний гуманізм – поняття, про яке йдеться у творчості Жан-Поля Сартра та ін.; комуністичний гуманізм – поняття, що характеризує переконання марксистів (наприклад, Фіделя Кастро), які вважають, що послідовним гуманістом був Карл Маркс; натуралістичний (або науковий) гуманізм – еkleктичний набір установок, що ґрунтуються на вірі у вищу цінність людини та можливості її самовдосконалення [16].

Згідно з визначенням, наведеним у Статуті Міжнародного гуманістичного та етичного союзу, гуманізм – це демократична, етична життєва позиція, що передбачає визнання права і обов'язку

ГУМАНІЗМ І ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

людей самостійно визначати зміст і форму свого життя [13]. Гуманізм не теїстичен, про що йдеться у визначенні цього поняття Американською асоціацією гуманістів, за яким гуманізм – це прогресивна життєва позиція, яка без допомоги віри у надприродне, утверджує нашу здатність і обов'язок вести етичний спосіб життя з метою самореалізації і втілення у життя прагнень діяти на благо людству [17].

Сучасний гуманізм представлений різноманітними ідейними рухами, процес організаційного оформлення яких почався в період між двома світовими війнами і інтенсивно продовжується в наші дні. Поняття “гуманізм” як визначення власних поглядів на життя застосовують агностики, вільнодумні, раціоналісти, атеїсти, учасники етичних товариств, які прагнуть відокремити моральні ідеали від релігійних доктрин, метафізичних систем і етичних теорій з тим, щоб надати їм незалежну силу в особистому житті та суспільних відносинах. Організації прихильників гуманістичних течій, що існують у багатьох країнах світу, об'єднані в Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС). Їх діяльність будується на основі програмних документів – декларацій, хартій і маніфестів, найбільш відомими з яких є: Гуманістичний маніфест I (1933), Гуманістичний маніфест II (1973), Декларація світського гуманізму (1980), Гуманістичний маніфест 2000 (1999), Амстердамська декларація 2002, Гуманізм та його прагнення (2003). Суттєву роль у розвитку гуманістичних поглядів, пропаганді гуманістичних цінностей та координації зусиль гуманістів відіграють й інші міжнародні та регіональні гуманістичні організації, а саме: Світовий союз вільнодумних, Міжнародна академія гуманізму, Американська гуманістична асоціація, Голландська гуманістична ліга, Російське гуманістичне суспільство, Індійська радикальна гуманістична асоціація, Міжнародна Коаліція “За Гуманізм!” та ін. Видатними теоретиками сучасного гуманістичного руху і прихильниками ідей гуманізму є Яап П. ван Прааг (Jaap P. van Praag, 1911 – 1981 рр.); професор філософії в Утрехті (Голландія), згодом перший голова МГЕС Гарольд Джон Блекхит (Harold J. Blackham, нар. в 1903 р., Великобританія); Пол Куртц (Paul Kurtz, нар. в 1925 р., США); Корлісс Ламонт (Corliss Lamont, 1902 – 1995 рр., США); Сідні Хук (1902 – 1989 рр., США); Ернест Нагель (1901 – 1985 рр., США); Альфред Айер (1910 – 1989 рр.), президент Британської гуманістичної асоціації в 1965 – 1970 рр.; Джордж Сантаяна (1863 – 1952 рр., США).

Вперше застосував поняття “гуманізація” щодо педагогічної науки французький філософ і педагог Жан-Жак Руссо в своїй теорії вільного виховання, в основі якої лежить ставлення до дитини як самоцінної особистості, хоча ідеї гуманізму супроводжували розвиток педагогіки упродовж усієї її історії. В стародавніх літописах України, давньоруській літературі сконцентровані моральні правила, що включають гуманізм, людяність, солідарність. Мотиви людяності, мрії про щастя і справедливість знайшли яскраве відображення у філософії Цицерона, Юстина Філософа, Тертуліана, які називали людину найвищою цінністю, а її вільний розвиток пов'язували з досягненнями освіти. У теоретичних пошуках важливу роль відігравали педагогічні ідеї представників гуманізму. Петрарка так писав про необхідність зв'язку знань і моральності: “Для багатьох знання – знаряддя безумства, майже для всіх – зарозумілості, якщо – що буває рідко – вони не потраплять в добру і виховану душу” [11]. Зберігають актуальність й думки Маффео Веджо про вимоги, які слід ставити до вчителів: “Чим краще будуть їхні освіченість і вдача, тим міцніші паростки чесноти й ученості вони зростять у дітях у процесі свого викладання” [11]. Гуманісти розмірковували про співвідношення природи і освіти: що саме закладено в людині природою, а що сформулося внаслідок навчання й виховання. Еразм Роттердамський – один з найавторитетніших гуманістів Відродження, так відповідав на це питання: “Помиляються ті, які думають, що природа не дала людині жодних рис, що базуються на її природних здібностях”. У той же час, він вважав, що навряд чи знайдеться “дисципліна, яку людський розум від народження не здатний осягнути за допомогою наших настанов і вправ” [11]. На різних етапах розвитку освіти, в різні історичні епохи зусиллями прогресивних педагогів ідеї гуманізму становили основу побудови педагогічних систем, обстоювалися як принципи розбудови гуманної педагогіки, пов'язані з іменами Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, К. Ушинського, а пізніше – Г. Сковороди, Л. Толстого, Я. Корчака, С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського на противагу педагогіці авторитарній. У цьому ряді багато й інших імен філософів, педагогів, мислителів, чий погляд, ідеї, підходи, системи навчання і виховання утверджували гуманну педагогіку, готували підґрунтя для формування гуманістичної освітньої парадигми в країнах світу.

Гуманізм в освіті ґрунтується на гуманістичних традиціях вітчизняної педагогічної думки та

ГУМАНІЗМІ ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

гуманістичній спадщині зарубіжної прогресивної педагогіки. Практичним втіленням гуманізму в освіті стали положення гуманістичної педагогіки – напряму в теорії і практиці виховання, що виник усередині ХХ століття в США, його пріоритетним завданням є сприяння становленню і вдосконаленню цілісної особистості, відкритої для сприймання нового досвіду, людини, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей і здатна до усвідомленого і самостійного вибору своїх дій. Гуманістична парадигма є результатом перенесення на ґрунт освіти досягнень та принципів гуманістичної психології, розроблених Абрахамом Маслоу, Карлом Роджерсом, Леовінгером та іншими засновниками цього напряму. Новий підхід до навчального процесу характеризується, передусім, відмежуванням від традиційного поділу на керівників та підлеглих. Ініціаторів цієї теорії поєднує фундаментальна віра в дитину, яка цікавиться світом, прагне спілкуватися з іншими, встановлювати з оточенням глибокі контакти та зв'язки. Активізація прихильників побудови навчального процесу на ідеях гуманізму в СРСР припадає на середину 80-х років і відома під назвою руху за “педагогіку співробітництва”. Особливу увагу “педагогіка співробітництва” приділяла утвердженню гуманних стосунків між суб'єктами навчально-виховного процесу, перетворенню учня на рівноправного й активного його учасника [6]. Основними ідеями цієї концепції є захист гідності особистості, визначення її права на свободу, щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей, створення для цього відповідних сприятливих умов (життя, праці, навчання тощо). На думку Б.Б. Косова, існує чотири основні напрями гуманізації освіти: навчання має бути доповнене побудовою учнем особистісно-значущих індивідуальних моделей пізнання; в процесі навчання повинна реалізовуватися єдність когнітивних здібностей і мотиваційних установок; потрібно диференціювати навчальні програми, передусім, з урахуванням суб'єктивного досвіду і надання переваги учнем тим або іншим способам навчальної роботи. Опанування таких способів (наприклад, вербального або наочного сприйняття матеріалу) є основним шляхом розвитку пізнавальних здібностей; основним результатом навчання має бути формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними знаннями і вміннями [9, 116 – 118].

Упровадження гуманістичної освітньої парадигми ґрунтується на основі духовного досвіду народу, милосердному, співчутливому ставленні до ближнього, особливо до людей, які

потребують соціальної допомоги і підтримки унаслідок інвалідності. Людей з функціональними обмеженнями у всьому світі дуже багато, і кількість їх постійно зростає. У світовій програмі дій щодо інвалідів, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 році, наводяться такі дані: у середньому щонайменше кожен десятий мешканець світу має фізичні, розумові або сенсорні дефекти [7].

Наявність у суспільстві значної кількості людей з особливими потребами породжує низку специфічних проблем, що вимагають врахування у функціонуванні державного механізму (наприклад, у структурі та спеціалізації медичних, освітніх, культурних, соціальних служб і закладів), виробництві (задоволення потреб у технічних засобах корекції і компенсації вад, препаратах, спеціальній продукції тощо), будівництві (пристосування архітектурного простору, влаштування спеціальних споруд і пристроїв), транспорті, спеціалізації громадських організацій, інших сфер людської діяльності. Звісно, базовим для інтеграції інвалідів у суспільство є освітній напрям допомоги, що передбачає упровадження гуманістичної парадигми у навчальний процес в закладах спеціальної освіти. Ця освіта в Україні має свої традиції, усталену систему навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів, спеціальних (корекційних) класів при масових школах та ін., в яких надається комплексна допомога дітям з особливими потребами, здійснюється підтримка дітей та їхніх сімей, забезпечуються умови інтеграції в масові освітні структури та соціальне середовище. Після прийняття Законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту” у батьків і дітей з'явилася можливість вибору різних форм навчання: у спеціальній школі, школі-інтернаті, навчально-реабілітаційному центрі, корекційних класах при масовій школі, дитсадку-школі, у формі надомного навчання, екстернату та ін. [1].

Для країни дешевше не розвивати бодай незначний потенціал інвалідів – навчати, прищеплювати трудові навички та моделі поведінки, організовувати оптимальне середовище для підвищення самооцінки та утворення соціальних зв'язків – а просто забезпечувати фізіологічний мінімум для їхнього існування. Проте ігнорування базових потреб інвалідів є показником низького рівня соціальних гарантій. Людина не всесильна і часто не може подолати своєї хвороби, стану чи дефекту, проте, не примирившись зі своїм становищем і усвідомивши свою часткову функціональну неспроможність, вона здатна

ГУМАНІЗМ І ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

реалізувати таку базову потребу, як самоактуалізація у навчанні і виробництві, досягти психічної і душевної рівноваги здоров'я, стати соціально повноцінною особистістю.

Головне в гуманізації освіти – це загальність, демократичність, індивідуальний підхід і доступність. Розгляд проблем становлення гуманістичної парадигми дає можливість зрозуміти, що постійний розвиток суспільства не може відбуватися без врахування потреб окремого члена соціуму. Ця парадигма повинна змістити наголос із передачі Знань, які часто сприймаються як домінанта нашого часу, на формування Особистості. Освіта повинна стати не тільки і не стільки виробничоцентричною, скільки особистісноцентричною, тобто “повинна нести новим поколінням ідеї Нового гуманізму і Нового раціоналізму, що означає служити потребам Людини і Суспільства, а в умовах глобалізації навіть усього людства з урахуванням реалій, що складаються у Земній цивілізації на початку нового тисячоліття” [5].

Висновки. На сучасному етапі постає завдання подальшої науково-практичної розробки гуманістичної освітньої парадигми та її впровадження в практику роботи навчальних закладів різних рівнів акредитації, що надають освітні послуги всім дітям і молоді, у тому числі й особам з обмеженими можливостями.

1. Астахова В.І. Про сутність гуманітаризації освіти // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 30 – 32.

2. Бондар С.О. Виховання осіб з психофізичними вадами як соціальна проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/psichobond>

3. Буяльська Т. Гуманізація освіти – вичерпане гасло і (не) виконане завдання? // Освіта. – 21 – 28 червня. – 2006. – С. 4 – 5.

4. Вернадский В. Биосфера и ноосфера / В. Вернадский. – М.: Наука, 1989. – 262 с.

5. Гуманізація змісту та спрямованості освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12834-9.html>

6. Гуманізація процесу навчання в школі: Навчальний посібник / За ред. С.П. Бондар. – 2-ге вид., доповн. – К.: “Стилос”, 2001. – 256 с.

7. Інвалідність як соціальна проблема сучасного українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.referatcentral.org.ua/sociology_load.php?id=273

8. Концепція самоорганізації розвитку особистості учня у навчально-виховному процесі // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 53 – 61.

9. Косов Б.Б. Особистість: теорія, діагностика і розвиток: Навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів. – М.: Академічний Проект, 2000. – 240 с.

10. Перевезенцев С.В. Крах гуманізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://refs.co.ua/75627-Krtya_iz_ah_gumanizma.html

11. Северова Т.С. Гуманізація навчання комп'ютерної графіки учасників художественно-графічних класов: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02, Москва, 2004. – 167 с.

12. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта. Світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.

13. Статут Міжнародного гуманістичного та етичного союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iheu.org/bylaws

14. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття: Монографія /Серія “Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми”. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 352 с.

15. Чабанова І.С. Національно-гуманістичні орієнтири освітньо-виховного процесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnyj>

16. Чорний Ю. Сучасний гуманізм. Аналітичний огляд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hum.offlink.ru/knowledge/cherniy/sovrgum/sovrgum2

17. Humanism and its aspirations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.americanhumanist.org/3/HumanandItsAspirations.htm

Стаття надійшла до редакції 15.10.2012

“Людство вибирає собі найсильніших. Всяке добро має... й темний бік, а жодне лихо не буває без добра”.

Іван Франко
письменник, поет, вчений, публіцист, перекладач, громадський і політичний діяч,
талановитий редактор і видавець

